

5. PAISATGES ACTUALS

5. EL PAISATGE ACTUAL

El paisatge és l'expressió formal dels fets territorials i la representació que ens en fem. És la manifestació morfològica, fisiognòmica, d'un espai concret, produïda per la suma d'una evolució natural i una intervenció humana i, al mateix temps, els sentiments i emocions que desperta a l'hora de contemplar-lo.

Les estratègies d'aprofitament dels recursos territorials que s'han succeït al llarg de la història han modificat l'entorn natural i han donat lloc a elements, estructures i formes diverses que se sobreposen a la matriu biofísica original. El conjunt que en resulta és un mosaic, una configuració característica, un paisatge en definitiva, que és únic per a cada territori.

Però el paisatge no és només morfològic, encara que l'anàlisi de les formes, la classificació i la caracterització sigui necessària per a un estudi sistemàtic. El paisatge té una component funcional, és l'expressió material d'un sistema biofísic i cultural que opera en un territori concret i que a més no és estable sinó que evoluciona amb el pas del temps. El paisatge té també una dimensió sentimental o perceptiva, però no és àmbit d'aquest capítol.

5.1 Característiques mediterrànies del paisatge del Camp de Tarragona

El paisatge o els paisatges del Camp de Tarragona formen part d'un àmbit paisatgístic d'un nivell jeràrquic superior: el paisatge mediterrani. Un paisatge que presenta una singularitat paradoxal, ja que mostra a l'hora una gran unitat i una excepcional diversitat. Així el copsava Fernand Braudel, un referent de la geografia històrica de fa unes dècades, quan descrivia el paisatge mediterrani com integrat per:

«Mille chose à la fois. Non pas un paysage mais d'innombrables paysages, mais aussi une image cohérente, comme un système où tout se mélange et se recompose en une unité original».

(«mil coses a la vegada. No pas un paisatge sinó innumerable paisatges. Però també una imatge coherent, com un sistema on tot es barreja i es recompon en una unitat original».) Fernand Braudel. *«La Méditerranée, l'espace et l'histoire»*. 1977.

El sentit d'unitat dels paisatges mediterranis es deu a uns components naturals i culturals comuns generadors d'unes estructures paisatgístiques que s'han mantingut vigents pràcticament fins l'actualitat, període en el qual algunes d'elles han iniciat un declivi que les porta a ser substituïdes per uns nous paisatges.

Els paisatges del Camp de Tarragona presenten uns trets específics que es retroben en bona part dels paisatges mediterranis. En són un bon exemple els següents:

a) Un clima particular que presenta dues característiques que per al paisatge són de gran rellevància: uns hiverns poc freds i un període àrid estival que comporta una manca d'aigua per als conreus de secà i per a la vegetació en l'estació en que les temperatures són més elevades. Ambdós aspectes condicionen la presència d'una vegetació sempre verda, que sembla que no canviï al llarg de l'any, constituïda per tot un conjunt de plantes de fulla perenne i escleròfila, amb moltes afinitats morfològiques amb la vegetació tropical. Boscos densos, quan estan ben conservats, d'arbres menuts com l'alzina adaptada a conviure amb la sequera estival que arrelen en profunditat a la recerca de l'aigua escassa. Alzinars, garrigues, brolles i pinedes de pi blanc i pi pinyer que junt amb tota una cohort de plantes mediterrànies recobreixen les muntanyes del Camp de Tarragona amb un mantell de verdor invariable amb el canvi de les estacions i proporcionen una sensació d'immutabilitat remarcable.

b) Un relleu accidentat, on les muntanyes prevalen sobre les planes: el Mediterrani, un mar entre terres, és més aviat un mar entre muntanyes. Les serralades i els massissos muntanyosos es disposen a poca distància de la costa i actuen com autèntiques muralles pètries que fan que el mar aparegui com encerclat, com un domini tancat. Al mateix temps, moltes d'aquestes muntanyes han actuat com a punts de referència per als navegants (al Camp de Tarragona el

Figura 5.1. Feixes amb oliveres a les muntanyes del Montmell, un paisatge de muntanya mediterrània que s'interposa entre les planes agrícoles del Baix Penedès i de l'Alt Camp.

Figura 5.2. Policultiu de conreus llenyosos: avellaner, ametller, olivera, vinya i garrofer a La Nou de Gaià, una mostra de les preferències de l'agricultura mediterrània per l'arboricultura.

Montmell n'és un bon exemple). Les planes són l'excepció, ja que en molts casos corresponen a accidents tectònics. A dovelles de l'escorça enfonsades, com en el cas de la plana del Camp, quan el paroxisme alpí acabava d'aixecar les muntanyes circumdants. També hi ha estretes andanes litorals construïdes en els materials erosionats i dipositats al peu de les serres costaneres, durant molt de temps espais inhòspits a causa de les llacunes i maresmes que eren font de paludisme i avui són codiciades pel sector immobiliari.

c) Una influència marítima recurrent: a més de la influència física del mar Mediterrani en generar un clima, una atmosfera i una lluminositat específiques i que formen part indistriable dels intangibles paisatgístics, un àmbit cultural mediterrani, responsable de produir un paisatge compartit, va començar a forjar-se a partir dels intercanvis comercials que des del tercer mil·lenni a.C. van relacionar els territoris d'una i altra riba del mar. La Tarragona portuària, capital d'una província romana, va ser un reflex de la importància de la localització costanera en el món antic. Una importància que en el futur seria periòdicament renovada. Primer amb l'expansió catalana per la Mediterrània dels segles XII i XIII. Més tard, en els segles XVIII i XIX, gràcies al comerç amb Amèrica. Avui, el mar torna a exercir un gran poder d'atracció de persones i activitats econòmiques sota l'impuls de l'activitat turística.

d) Un paisatge agrícola caracteritzat pels conreus llenyosos: l'arboricultura ha estat una solució cultural per eludir la manca d'aigua disponible pels conreus, inherent al clima mediterrani més sec. Les arrels dels arbres propis de la regió mediterrània com les oliveres o els garrofers,

dels aclimatats com l'ametller, i també de les vinyes –arbustos llenyosos amb un sistema radicular força desenvolupat-, permeten buscar l'aigua en profunditat, tasca impossible per als cultius cerealístics i farratgers que són característics dels paisatges humits. Els camps d'oliveres, de garrofers, de vinyes, d'ametllers, han estat al Camp de Tarragona, com a altres regions mediterrànies, la solució per la població localitzada en les àrees de relleu muntanyós o tan sols de relleu trencat per la presència de baixes serres i turons. Allà on el pendent era fort va ser necessari l'afaiçonament dels vessants en terrasses, sovint limitades amb murs de pedra seca que van exigir un esforç considerable i un treball secular de manteniment, impensable de desenvolupar en l'actualitat. Així, els conreus llenyosos han estat el darrer recurs productiu en els sectors on l'agricultura s'enfrontava als seus límits extrems.

e) Una agricultura irrigada a les hortes: l'aigua és un bé escàs en el paisatge mediterrani on el regadiu ocupa poca extensió. Es limita a les hortes instal·lades a les vores dels cursos d'aigua o als camps de regadiu de les planes al·luvials que disposen de mantells freàtics a poca profunditat. La disponibilitat d'aigua permet obviar els constreyniments de l'aridesa i treure bon partit de la calor i de la bona insolació. Però les aigües del riu o del subsòl han de ser elevades, conduïdes i repartides pels camps. A les planes properes a la costa, com a les de Torredembarra i Altafulla, al Baix Gaià, nories o sínies extreien l'aigua del nivell freàtic situat a poca profunditat, mentre que al Baix Camp, els pous extreien l'aigua subterrània des dels 20-30 metres de profunditat i eren complementats amb galeries o mines que arribaven a tenir gran longitud. Ja sigui aigua subterrània o aigua captada dels humils rius mediterranis ha de ser derivada per un sistema de canals de rec o sèquies cap als horts. Uns horts que gaudeixen d'una microtopografia pròpia ja que han estat modelats pels agricultors en files de solcs per on corre l'aigua. Les plantes resten arrelades a les crestes per a no ser inundades i absorbir només la humitat que impregna els terrossos. Unes estructures paisatgístiques d'escala de detall, però que mostren com el pagès mediterrani ha estat un enginyer de l'aigua i un artesà de la terra.

El paisatge mediterrani és essencialment una construcció humana: tal i com es desprèn del que s'ha exposat en els punts anteriors, el paisatge mediterrani és l'expressió d'una acció mil·lenària per obtenir d'un medi amb condicions naturals molt limitades els recursos necessaris per al sosteniment de les societats instal·lades en el seu àmbit geogràfic. El paisatge actual és un acumulador d'herències del passat que té el seu inici amb la colonització romana que va deixar a Tarragona i al litoral proper empremtes significatives. El domini musulmà sobre les terres de Tarragona es manifesta en topònims com: Alcover, la Mussara, Almoster, Vimbodí i molts altres, i en les tècniques de rec –les sínies, per exemple, tant abundants a les planes

litorals- que han perdurat fins l'actualitat. La reconquesta cristiana va suposar la instal·lació d'unes estructures paisatgístiques, en molts aspectes comunes en tot l'àmbit de la Catalunya Nova, i que sobretot pel que fa al paisatge rural han perdurat gairebé fins l'actualitat. Des del poblament agrupat en pobles-fortalesa o com pobles-talaia a la configuració de paisatges agroforestals articulats al voltant dels pobles i masos. Així, l'imaginari paisatgístic mediterrani està constituït per paisatges fonamentalment de base cultural: els paisatges agrícoles de la vinya, del garrofer, de l'olivera, les feixes esglaonades que recobreixen vessants sencers, els pobles costaners de cases blanques, els pobles emmurallats, etc., responen a estructures del paisatge que s'han mantingut invariables durant segles.

Actualment, bona part de les estructures característiques del paisatge secular mediterrani estan en procés de canvi o substitució sota la influència de dinàmiques i processos actuals i subactuals entre els que destaquen:

- L'èxode rural, que ha despoblat grans àrees de muntanya mediterrània en favor de les ciutats: l'emigració del camp a la ciutat és la causa de la pèrdua d'estructures seculares del paisatge rural. Algunes àrees interiors s'estan convertint en autèntics deserts humans.
- La urbanització difusa, que ha provocat la dispersió per tot el territori d'àrees residencials, comercials i industrials, juntament amb una densa xarxa d'infraestructures viàries, ha provocat l'emergència de nous paisatges, de caràcter periurbà o rururbà sovint sense identitat pròpia.
- El turisme litoral, que ha estat el motor de transformació de la façana litoral. Potser el més característic de tots els tipus de paisatges mediterranis és el que ha sofert un canvi més radical: un espai durant molts segles marginal i evitat per la població, s'ha convertit en un territori que aporta un percentatge gens menyspreable del PIB del nostre país.

5.2 El paisatge de les muntanyes

Al Camp de Tarragona les muntanyes ocupen un espai considerable. La serralada Prelitoral presenta en aquest territori una gran complexitat. A partir de les muntanyes de Prades i cap l'oest i el sud-oest els relleus enlairats prenen una gran amplitud. Un ramal arriba fins la costa i encercla la plana del Camp per ponent. Una altra branca es desprèn des del nucli orogràfic de l'Alt Gaià i es dirigeix cap el mar a través del Montmell i el massís de Bonastre.

El paisatge forestal és el predominant als sectors de muntanya del Camp de Tarragona. En uns llocs aquest paisatge s'ha mantingut en el temps de forma permanent, ja que les condicions

Figura 5.3. Boscos escleròfiles del paisatge forestal de les muntanyes de Prades.

naturals del territori no han permès cap altre ús diferent del forestal. En canvi, en molts vessants el bosc o els matollars avui amaguen un esglaonament en feixes que en un passat recent havia sostingut una activitat agrícola intensa.

Les condicions climàtiques condicionen el caràcter mediterrani del paisatge forestal de gairebé tot el Camp de Tarragona. Alzinars i carrascars, segons la tendència litoral o més continental de cada àrea, són els boscos potencials de gran part del territori. Només els nivells més elevats de les muntanyes de Prades i les obagues molt marcades de sectors de l'Alt Gaià, el Montsant o dels altiplans de la Baixa Segarra podrien mantenir boscos caducifolis.

Les funcions dels paisatges forestals han canviat radicalment en les darreres dècades. Fins no fa massa anys, el bosc tenia una funció socioeconòmica. En el cas dels alzinars i els carrascars, aquesta se centrava sobretot en l'obtenció de carbó vegetal més que en l'extracció directa de fusta. També s'obtenien dels boscos tarragonins altres productes, com plantes medicinals, bolets, mel, llenya per a consum domèstic o per als forns i recursos cinegètics. Les

pinedes, en canvi, tant les de tipus natural com les plantacions, i principalment les pinedes de pinassa i de pi roig, continuen sent explotades per a l'obtenció de fusta.

Actualment, els boscos mediterranis del Camp de Tarragona han perdut bona part de la seva importància socioeconòmica: pràcticament no hi ha explotació forestal, atès els productes que se n'extreien han estat substituïts per altres més competitius o provenen d'altres territoris on tenen un cost d'obtenció molt més baix. D'aquesta manera, la funció productiva secular del bosc ha estat deixada de banda mentre que s'ha valoritzat la funció ambiental, protectora, i ha emergit una funció recreativa, gairebé desconeguda en el passat, impulsada per l'atractiu que presenten els espais forestals com a espais per a mantenir activitats de lleure que permeten un contacte més intens amb la natura.

Els paisatges forestals del Camp de Tarragona posen de manifest, encara avui, les funcions seculares d'aprofitament a les que han estat sotmesos fins a un passat recent. Els alzinars presenten una baixa densitat i estan constituïts per arbres de rebrot que mostren l'intens aprofitament a que foren sotmesos per a l'obtenció de carbó vegetal. En molts casos són boscos mixtos d'alzines i pi blanc on manca un ambient pròpiament forestal, fet que afavoreix el desenvolupament de les brolles heliòfiles en el sotabosc.

5.2.1.- El paisatge de la muntanya calcària

Bona part de les muntanyes del Camp de Tarragona estan constituïdes per materials calcaris. La roca calcària genera uns sòls magres i pedregosos i l'aigua troba facilitats per obrir-se camí per les diàclasis i fissures, sovint ajudada pels processos de carstificació de la roca, fins infiltrar-se cap a nivells profunds fora de l'abast de la vegetació. És per això que els paisatges de les muntanyes calcàries transmeten una imatge de sequedat que no es correspon amb les dades pluviomètriques.

En el paisatge calcari de les muntanyes tarragonines s'ha lliurat una lluita secular contra les condicions del medi per extreure els recursos necessaris per a la subsistència de la població. Les feixes esglaonades amb murs de pedra seca van recobrir vessants sencers, sobretot en els solells, i en alguns períodes, com en el de l'expansió de la vinya abans de l'arribada de la fil·loxera, es va assolir la màxima superfície de conreu. Les obagues més marcades es deixaven com a espai de bosc o bosquina per obtenir-ne llenya, amb sort alguna biga travessera per a les teulades. La pedra, el recurs inexhaurible, servia com a material per construir els murs de les cases. El carbó vegetal es portava des dels sectors de muntanya que, per les seves condicions de difícil accés o per les condicions edàfiques o climàtiques poc aptes per a l'activitat

agrícola, tenien la condició d'espais forestals permanents. Aquest era el cas de les parts altes i les obagues de les muntanyes de Prades, de la serra de Monsant, del vessant nord de la serra de Llaberia, i de l'Alt Gaià.

El declivi del món rural iniciat amb el despoblament va afectar en primer lloc les àrees de muntanya, on els condicionats eren més difícils, i al llarg del temps va comportar l'abandonament de les feixes, que generacions de pagesos havien bastit i mantingut amb cura.

Així doncs, la descomposició de les economies rurals tradicionals va comportar la desestructuració d'un sistema territorial que havia estat vigent al llarg de segles i que es manifestava en un paisatge on cap element era sobrer.

La vegetació natural va reprendre lentament la colonització dels espais abandonats. Avui, moltes muntanyes calcàries del Camp de Tarragona estan recobertes per unes comunitats vegetals similars, que tenen una mateixa data d'origen: els anys 50 i 60 del segle passat (principalment les pinedes de pi blanc, les brolles i les garrigues). Després de molts segles d'afaiçonament del paisatge mediterrani en relació amb les necessitats humanes, apareix ara un paisatge nou: les extenses masses de vegetació que recolonitzen sense cap tipus d'impediment uns espais perduts feia segles i que són afectades pel foc forestal de manera recurrent. D'aquesta

Figura 5.4. Vessant de la serra de la Figuera esglaonat en feixes abandonades en els darrers anys, un paisatge habitual a la muntanya calcària del Camp de Tarragona.

manera s'ha passat d'un paisatge domesticat i controlat fins l'últim detall a un paisatge desbocat, sense intervenció humana.

Gairebé a totes les serres calcàries del Camp de Tarragona es pot observar el paisatge que s'acaba de descriure. A la serra de la Figuera (veure figura 5.4), les feixes estan totalment recobertes per pinedes joves de pi blanc, acompanyades de plantes de les garrigues i les brolles. Al Montmell l'erosió del sòl, en combinació amb l'efecte dels incendis forestals, ha modelat un paisatge on entre les taques verdes de les garrigues destaca el color gris de la roca calcària nua que aflora en superfície. No obstant això, on aquest tipus de paisatge ocupa grans extensions és a les serres meridionals: la major part dels vessants de la serra de Llaberia, de la serra de Santa Marina i del massís de Vandellòs estan esglaonats per feixes separades per murs de pedra seca (veure figura 5.5) .

Figura 5.5. Feixes recobertes per pins i per brolles mediterrànies, garrigues i fragments de la màquia de llentiscle i margalló a la serra de Llaberia.

Figura 5.6. La fotografia aèria del vessant occidental de la serra de l'Argentera és un bon exemple de la situació actual del paisatge de la muntanya del Camp de Tarragona. La massa forestal, afectada per un incendi, no és el suficientment densa com per amagar les feixes, que encara són visibles i indiquen l'extensió dels conreus en el passat. També és visible l'antiga xarxa de camins que connectava els sectors de conreu. Destaca també el contrast entre la vegetació esclarissada dels solells i el recobriment vegetal més dens a les obagues, en relació amb les diferències introduïdes pels topoclimes. L'àrea de conreus abandonada es diferencia netament del sector de conreus funcional, situat al fons de la vall, sobre sòls més fèrtils de tonalitats ocre i on es conrea l'avellaner i la vinya. Al costat dret de la imatge s'observa el traçat dels vials oberts per l'emplaçament dels aerogeneradors del parc eòlic de Trucafort.

5.2.2.- El paisatge de les cingleres

A diferents sectors del Camp de Tarragona afloren materials de la coberta mesozoica. Aquests materials estan estratificats en capes alternants de materials durs i materials tendres. Els agents erosius, han actuat sobre aquests dipòsits sedimentaris i han modelat unes formes de relleu característiques: les costes.

Cada costa està composta d'un estrat de roca tendra situat a la base del conjunt i que mostra per efectes de l'erosió un talús de perfil còncau. A sobre hi descansa una capa de material resistent que tendeix a coincidir amb calcàries o dolomies. Aquests materials molt carbonatats ofereixen un front gairebé vertical, els cingles. El revers de la capa coincideix amb una superfície estructural que pot ser subhoritzontal o presentar un angle de buzament en relació amb la disposició horitzontal o inclinada de les capes sedimentàries.

Generalment el talús còncav de la base de la cinglera està recobert per la vegetació forestal. Els cingles, en canvi, mostren la roca nua, i només a les fissures i diàclasis arrelen espècies rupícoles. Cal remarcar que les comunitats de roca que colonitzen les cingleres solen presentar espècies d'interès biogeogràfic. Així en algunes cingleres orientades al nord, de les muntanyes de Prades, de la Mussara i de la serra de Llaberia creix la salenca de cingle (*Salix tarraconensis*), una espècie de distribució meridional que es troba amenaçada d'extinció.

La superfície planera que coincideix amb el revers de la costa és l'espai que tradicionalment ha estat dedicat al conreu o a les pastures i on s'han emplaçat els masos i alguns nuclis rurals, molt d'ells actualment en declivi.

Els cinyells de cingleres han constituït línies de frontera, llocs privilegiats on instal·lar torres de guàrdia o petites fortaleses defensives. Salvar el desnivell d'algun centenar de metres que separa la base del talús del replà culminant requereix un esforç feixuc per pujar per algun corriol o sender que s'enfili per una canal o grau.

El paisatge de cingleres està desenvolupat, sobretot, en la sèrie de materials del Triàsic, però també en els materials carbonàtics del Juràssic. En el primer cas, el talús de la costa inferior està modelat en els gresos i les argiles vermelles del *Buntsandstein* mentre que les cingleres coincideixen amb les calcàries dolomítiques grises del *Mushelkalk* inferior. En cas d'existir una segona costa sobreposada a l'anterior, el talús respon a un nivell d'argiles i margues també vermelles però que corresponen ara al *Mushelkalk* mitjà, mentre que els cingles tornen a coincidir amb una capa de calcàries dolomítiques del *Mushelkalk* superior. El conjunt ofereix un contrast de coloracions molt característic en el paisatge del Camp de Tarragona: el color rogenc dels gresos i les argiles que contrasta vivament amb el gris blanquinós de les cingleres. En el cas que les costes estiguin modelades en els materials del Juràssic, com es dona en els altiplans dels Motllats, al centre de la Mussara, l'alternança roca dura-roca tendra es produeix entre les margues i les calcàries o dolomies. Llavors el contrast cromàtic és feble ja que en ambdós casos prevalen les coloracions groguenques o grisoses.

El paisatge dels cingles està força estès en el Camp de Tarragona a causa, sobretot, de la importància de la sedimentació de materials del Mesozoic que es va produir en aquesta àrea. Les cingleres caracteritzen el paisatge de petites àrees sovint de contacte entre un sector de muntanya i un lloc deprimit topogràficament. La vora sud de la Mussara, per exemple, està flanquejada per un cinyell de cingles disposat en direcció est-oest al llarg de varis quilòmetres que destaquen alterosos sobre el fons de la depressió d'Alforja i Vilaplana. També a la Mussara,

Figura 5.7. Paisatge de cingleres modelades en la sèrie de materials del Triàsic. S'observen dos nivells de costes amb els talussos recoberts per la vegetació i com els conreus i el traçat del camí aprofiten els replans estructurals del revers de les costes. El riu Siurana circula fortament encaixat i al fons, coronant la cinglera, s'albira el nucli de Siurana.

la xarxa hidrogràfica s'ha encaixat en el paquet de capes sedimentàries i ha obert estretes valls flanquejades per altes parets de roca, com és el cas dels cingles de Siurana, amb les restes del castell i el poble d'origen medieval emplaçats al replà culminant. Altres indrets on les costes de color roig i gris prenen molta significació en el paisatge és al costat occidental de la serra de la Gritella. També les serres de Pradell i de l'Argentera han donat lloc a una costa coronada per cingles que estan encarats a la plana del Baix Camp. En molts indrets constitueixen façanes paisatgístiques notables, visibles des d'amplis sectors del territori. Un exemple n'és la serra de la Figuera vista des del Priorat històric.

5.3 El paisatge de les planes

5.3.1.- Els paisatges agroforestals

Els paisatges agroforestals se situen a mig camí entre els paisatges forestals, emboscats, propis de les muntanyes i les grans i monòtones extensions de terreny agrícola, sense discontinuïtats, que caracteritzen a moltes de les terres planes.

Són uns paisatges que s'originaren i es van articular al voltant d'un mas o d'un petit nucli de poblament i que pretenien proporcionar l'autosuficiència de recursos en un entorn rural. Dels paisatges agroforestals se n'obtenien productes agraris, però també llenyes i fusta, i si les masses forestals eren prou grans, alguns quintals de carbó vegetal, a més d'alguns animals de caça.

Al Camp de Tarragona els mosaics agroforestals són força comuns arreu excepte a la gran plana del Camp, recoberta gairebé únicament pels conreus. Els mosaics de camps i boscos ocupen grans extensions als altiplans de la Baixa Segarra i a les planes lleugerament ondulades que es troben al fons de les fosses, conques i depressions, de manera que estan molt ben

Figura 5.8. Paisatge agroforestal de la Baixa Segarra. Els camps estan esglaonats i separats per marges de vegetació arbustiva que ressegueixen les corbes de nivell. És un paisatge harmònic de línies i formes sinuoses amb forts contrastos cromàtics entre els colors ocres que predominen a l'hivern i les gammes de verd que introdueixen els cereals a la primavera.

Figura 5.9. Mosaic agroforestal dels voltants de Conesa, a la unitat Baixa Segarra. La matriu agrícola està constituïda per camps de cereals que engloben claps forestals aïllats que mantenen poblacions de pins, alzines i roures de fulla petita. Les parcel·les, amb contorns curvilinis, adapten la seva forma i mida al relleu mentre que els marges de vegetació dibuixen les corbes de nivell. L'estructura de la xarxa de camins és radial amb origen en el nucli de població. El conjunt forma un paisatge harmònic que s'ha mantingut gairebé immutable durant segles.

representats i són les cèl·lules de paisatge principals a les unitats de paisatge de la Conca de Poblet, Plana del Baix Penedès, Baix Priorat i depressió d'Alforja i Vilaplana. A una escala més de detall també es distingeixen mosaics agroforestals en indrets del massís de Bonastre, dels camps de Santes Creus, a la plana de l'Alt Camp i a l'Alt i el Baix Gaià.

L'estructura paisatgística dels mosaics agroforestals, encara que varia en els detalls d'un lloc a un altre, presenta uns trets característics comuns. Els camps de conreu ocupen la major part de la superfície del terreny i constitueixen una matriu que engloba la resta d'elements del paisatge. Els boscos formen claps aïllats de molta o poca extensió localitzats en els indrets menys aptes pel conreu: els obacs marcats, els cim de les petites elevacions que esquitxen les planes o els llocs amb els sòls més magres i pedregosos. A més de camps i boscos, els paisatges agroforestals estan solcats per xarxes d'elements lineals que faciliten els fluxos d'informació –matèria, energia, espècies- a través del paisatge.

Una d'aquestes xarxes està constituïda per la vegetació arbustiva i arbòria dels marges de conreu. Els marges perfilen la geometria de les parcel·les i serveixen de refugi i passera per a nombrosos animals que en els paisatges agroforestals hi tenen l'hàbitat permanent o l'àrea de campeig. Lagomorfs, micromamífers, petits ocells, rèptils i una munió d'insectes i altres invertebrats depenen de la permanència de la vegetació dels marges de conreu. A més a més, efectuen funcions ambientals molt beneficioses pel manteniment del sistema hidrològic: aturen la violència de l'aigua d'escolament superficial, retenen la humitat i filtren l'excés de nutrients sovint aportats per l'excés de fertilitzants abocats al sòl agrícola. També eren, fins no fa massa temps, una font de recursos complementaris a l'activitat agrícola: llenya per al forn o la llar de foc, alguns fruits, recursos, però, que han perdut valor en l'actualitat.

En els paisatges agroforestals els camps de conreu s'adapten a les formes del terreny. A les planes suaument ondulades els límits de les parcel·les ressegueixen les corbes de nivell fet que queda subratllat per la presència de la vegetació dels marges. Aquesta característica és molt present en els mosaics que es localitzen als altiplans de la Baixa Segarra (figures 5.8 i 5.9) i en alguns sectors dels Camps de Santes Creus.

La xarxa fluvial està composta per un altre conjunt d'elements lineals que en aquest cas se sobreposen a la disposició geomètrica dels camps de conreu i els claps de bosc. L'orientació dels cursos d'aigua està condicionada pel pendent general del terreny i pels materials que troba al seu pas. Sovint circula encaixada en els nivells sedimentaris d'origen al·luvial que formen moltes de les planes que mantenen paisatges agroforestals. Tal és el cas del riu Anguera i la xarxa de torrents tributaris quan travessa la unitat de la Conca de Poblet. La vegetació de ribera de la xarxa fluvial té unes funcions similars a les esmentades en el cas de la vegetació dels marges. En algun punt, els talussos excavats per l'aigua corrent hostatgen claps de bosc que se sumen a la resta de fragments forestals i contribueixen a la caracterització del mosaic.

L'entrellat de camins que articulen l'espai dels mosaics agroforestals és una altra xarxa constitutiva d'aquests paisatges.

Els mosaics agroforestals estan amenaçats per la mecanització de les feines del camp i per la industrialització de l'agricultura. Per raons d'eficàcia tècnica, el camperol busca facilitar el seu treball amb la utilització de maquinària i els marges de conreu són a vegades un impediment. La concentració parcel·lària porta en moltes ocasions a la desaparició d'aquests «obstacles» i el resultat és la pèrdua de diversitat, l'homogeneització del paisatge rural.

Segons les zones hi ha diversos tipus de mosaic agroforestal. A la Baixa Segarra el mosaic està constituït per camps de cereals, ordi sobretot, i claps de pinedes o boscos mixtos de pins i alzines. A les obagues els claps de bosc porten roures de fulla petita, pinassa i pi roig. És molt similar el mosaic agroforestal de l'Alt Gaià, amb la salvetat que darrerament la vinya està guanyant presència en detriment dels cereals.

A la plana de la Conca de Poblet el mosaic és més heterogeni. Pel que fa als conreus hi ha vinya, ametllers i camps de cereals. Els fragments de bosc són escassos i estan formats per pi blanc, alzines i algun roure de fulla petita.

5.3.2.- Paisatges de monoconreu agrícola

Encara que la identificació dels paisatges agroforestals varia amb l'escala, fins i tot en paisatges agrícoles molt homogenis es poden distingir elements naturals com estretes línies de vegetació que ressegueixen els canals de rec i els cursos d'aigua. El cert és que, en indrets molt favorables al conreu, els vestigis de bosc han pràcticament desaparegut i el paisatge que en resulta és una gran àrea agrícola homogènia, a vegades monòtona, on els canvis en els cultius d'una a una altra parcel·la, així com la mida i la forma de les mateixes, són els únics

Figura 5.10. Mosaic agrícola a la plana de l'Alt Camp, entre el Pla de Santa Maria i Valls, amb cereals, oliveres i vinya, i amb els fragments de vegetació natural reduïts a estretes bandes de vegetació de ribera.

Figura 5.11. Paisatge de la vinya al Baix Priorat, prop de Capçanes. A la tardor els colors daurats dels pàmpols en contrats amb els verds de la vegetació i els matisos del blau de l'horitzó generen un paisatge amb un alt valor estètic, que és reforçat en aquest cas per les siluetes de la mola de Colldejou i la serra de Llaberia.

aspectes morfològics d'importància. Els mosaics que existeixen en aquests paisatges atenyen només als diferents tipus de conreu que s'hi troben. Els elements naturals estan reduïts a la més mínima expressió (veure figura 5.10).

Al Camp de Tarragona hi ha alguns paisatge agrícoles que per l'extensió que ocupen constitueixen cèl·lules de paisatge significatives i característiques d'alguna unitat de paisatge. Les especificitats del conreu en qüestió poden haver donat lloc a elements del paisatge propis, com en el cas de la vinya ho són les barraques i les sitges de pedra seca, els edificis dels cellers, privats o cooperatius, a més de condicionar la vida de generacions senceres de pagesos.

El paisatge de l'avellaner, que recobreix grans superfícies contínues al Baix Camp, o el paisatge del garrofer, un paisatge agrícola tradicional del litoral de Tarragona, avui dia en retrocés, però que es manté encara en sectors del sud de la unitat Baix Gaià, formarien part també dels grans

paisatges agrícoles del Camp de Tarragona. Ambdós tipus de paisatge són tractats en detall a al volum II d'aquest Catàleg.

Un altre exemple és el paisatge de la vinya. Camps de vinya isolats o que formen part de mosaics agrícoles n'hi ha a gairebé a totes les unitats de paisatge del Camp de Tarragona. És en aquells sectors on les vinyes configuren grans àrees de conreu monoespecífic que es constitueixen en cèl·lules de paisatge amb la capacitat de caracteritzar per elles mateixes el territori. Al Camp de Tarragona el paisatge de la vinya ocupa grans superfícies a la plana del Baix Penedès, als Camps de Santes Creus, al sud-est de la plana de l'Alt Camp, a la Conca de Poblet, al Priorat històric i al Baix Priorat.

El paisatge de la vinya de l'Alt Penedès continua físicament per la plana del Baix Penedès. Grans extensions de ceps ocupen les terres modelades en argiles, sorres i altres materials sedimentaris tendres que recobreixen la depressió. Els camps de vinya formen superfícies

continues i extenses sobretot a la vora nord de la plana, entre Sant Jaume dels Domenys i la Bisbal del Penedès. Es tracta de grans parcel·les de conreu que ocupen terres de secà i que orienten la producció a varietats blanques destinades a l'elaboració de cava per part d'empreses radicades sovint a l'Alt Penedès.

El paisatge vitícola continua des de la plana del Baix Penedès cap a les ribes del Gaià, només interromput per les estribacions del Montmell que s'interposen entre la Bisbal del Penedès i Rodonyà. Un cop a la vall del Gaià el domini de la vinya en el paisatge és absolut. Tant és així que ella sola gairebé caracteritza el paisatge dels Camps de Santes Creus. Les vinyes estan perfectament alineades en uns camps molt curosos que mostren sempre la marca de l'aixada en la terra.

A la Conca de Poblet la vinya ocupa una gran extensió de terreny, al voltant de 9.000 Ha., sobre els sòls margosos i argilosos del centre de la conca. La importància social de la vinya en aquesta unitat de paisatge ha estat molt alta ja que poblacions senceres han depès de la vinya durant generacions. Precisament va ser a la Conca on va néixer el cooperativisme vitícola, a les darreries del segle XIX, amb la construcció del primer celler cooperatiu a Barberà de la Conca, precursor de les «catedrals del vi», cellers singulars per la mida i l'estil arquitectònic que es van escampar per diferents localitats.

Al Priorat històric les vinyes es troben instal·lades sobre sòls formats en les pissarres i els gresos paleozoics. Ocupen els vessants costeruts del sistema de serres i turons que ocupen el centre del Priorat. Són un element caracteritzador de primer ordre, ja que les plantacions sobre costers que es poden admirar al Priorat no tenen rèplica en cap altre indret de Catalunya. És a les vinyes del Priorat on es pot copsar millor el fet que la vinya és una obra humana, el resultat d'un treball solitari. Així ho ha subratllat Gaston Roupnel:

«La vigne y a été partout une installation libre, réalisée selon les goûts ou la fantaisie de l'individu. Chaque petit enclos y a été arraché à une nature rebelle, conquis sur les taillis, les épines et la pierre. [...] Mais ce n'est pas seulement la création et la plantation qui impliquent une appropriation individuelle du sol: la culture de la vigne réclame, elle aussi, ces soins diligents et éclairés qui ne peuvent être réalisés que par le zèle des propriétaires»

(«La vinya ha estat a tot arreu una instal·lació lliure, realitzada segons els gustos o la fantasia de l'individu. Cada petita partida ha estat arrancada a una natura rebel, conquerida sobre el bosc baix, les espines i la pedra. [...] Però no és solament la creació i la plantació que impliquen una apropiació individual del sòl: el conreu de la vinya recla-

ma també unes atencions diligents i il·lustrades que no poden ser realitzades més que sota el zel dels propietaris.»). Gaston Roupnel. *«Histoire de la campagne française»*. 1978, p. 196.

Figura 5.12. Monocultiu de la vinya a la plana del Baix Penedès, prop de Sant Jaume dels Domenys.

Després d'uns anys de reculada del conreu de la vinya al Priorat, aquest s'ha tornat a revifar amb l'augment dels preus del vi en relació amb la qualitat aconseguida per alguns cellers. Antigues vinyes abandonades han tornat a ser funcionals mentre que han augmentat les rompudes i l'acondicionament dels vessants per instal·lar noves partides. No obstant, les feines de condicionament del terreny impliquen un piconatge profund de la roca, un gran moviment de terres i el modelat de feixes estretes, que sovint només poden mantenir dues files de ceps, aguantades per talussos inclinats molt alts sense cap mena de protecció.

Algun detall íntim del paisatge de la vinya està però canviant amb el pas del temps. La necessitat de mecanitzar les feines de recollida dels gotims està provocant arreu la substitució de la vinya plantada a la catalana: ceps amb branques sense cap tipus de suport, que creixen en totes direccions i cobreixen el sòl amb la seva ombra, per vinyes on les branques s'emparren en filats que s'estenen tot resseguint les files de ceps. La vinya emparrada d'aquesta manera sembla haver-se reduït a un element de només dues dimensions, com si l'haguessin comprimit en un pla perpendicular al terra. És un canvi subtil però que està canviant la morfologia tradicional del paisatge de la vinya al Camp de Tarragona.

5.4 Paisatges híbrids

Els paisatges descrits fins ara són paisatges de tipus tradicional que van cristal·litzar segles enrera i que han perviscut fins l'actualitat. En alguns casos les estructures socioeconòmiques i culturals que els sustentaven estan sotmeses a un procés de canvi accelerat, que es manifesta en la modificació de les estructures tradicionals i en l'aparició de noves funcions. És el que està passant, per exemple, en els paisatges forestals o els paisatges de terrasses.

La dinàmica territorial vigent comporta una dispersió de les formes urbanes per tot el territori en un procés que s'ha anomenat com urbanització difusa o *urban sprawl*. S'assisteix a una explosió urbana que es manifesta en l'aparició de nous assentaments de població desvinculats físicament dels nuclis urbans o rurals tradicionals, i en l'emplaçament d'activitats econòmiques i de serveis a les perifèries urbanes. Ambdós fenòmens exigeixen una millora de la xarxa de vies de comunicació que relacioni els nous espais urbanitzats que sorgeixen arreu. Noves

estructures que interfereixen moltes vegades amb processos i funcions que es desenvolupen en el sistema dels espais oberts i que no tenen cap tipus d'integració en el paisatge que les envolta.

Com a resultat del procés esmentat emergeixen uns nous paisatges, que Joan Nogué ha descrit com:

«paisajes híbridos, mestizos, de transición, sin solución de continuidad entre los paisajes más propiamente urbanos y los rurales. [...] Nuevos paisajes en los que prima la estandarización, la homogeneización, la repetición, la discontinuidad, la clonación, la artificialización, la tematización y, a menudo, la banalización». (Suplement Culturas: p. 16-17, de *La Vanguardia*, 29/12/2004.).

Paisatges híbrids que al Camp de Tarragona apareixen a la perifèria de les grans ciutats. Tarragona, Reus, Valls, el Vendrell i Montblanc tenen aquest tipus de paisatge en sectors més o menys extensos de les seves perifèries. Són paisatges on les infraestructures viàries, els

Figura 5.13. Els paisatges híbrids són propis de les perifèries urbanes. A la imatge, captada entre el nucli de Tarragona i Vila-seca, s'observa la gran dispersió d'usos, amb fàbriques, sectors residencials i parcel·les on hi perdura la vegetació espontània. El conjunt comunica una sensació de desordre i una manca d'identitat evident.

Figura 5.14. Al Camp de Tarragona la concentració d'indústries petroquímiques ha generat un paisatge metàl·lic constituït per una diversitat de cossos geomètrics i de laberints de canonades que segueixen itineraris tortuosos. És un paisatge que es transmuta amb la foscor de la nit, amb xemeneies que flamegen a costa dels gasos sobrers. És també un paisatge de risc, de núvols tòxics i de vessaments de substàncies contaminants. Mentre, en els camps propers, les oliveres, els ametllers i els garrofers resten impàvids de cara a la modernitat.

Figura 5.15. Fotografia aèria del centre de la ciutat de Tarragona, on es distingeixen els diferents sectors o barris de la ciutat. La ciutat vella, a la dreta de la imatge, es distingeix per la trama compacta i els carrers estrets i de traçat irregular. Els eixamples iniciats el segle XIX s'estenen fins a la riba del Francolí, amb els carrers que formen una malla geomètrica on destaca la plaça Imperial Tàrraco, de forma circular, des d'on surten la Rambla i les principals arteries de la ciutat.

polígons industrials de grans dimensions, les grans àrees comercials, els blocs de pisos que formen petites barriades residencials, els magatzems i les naus amb uns usos tant diversos com desconeguts, esquitxen i esquarteren el paisatge rural preexistent i donen lloc a un nou paisatge sense una identitat reconeixible.

5.5 El paisatge urbà

El paisatge urbà emergeix del mosaic de formes, línies, textures, colors i percepcions que el procés urbanitzador ha generat en les ciutats. En realitat hi ha molts paisatges urbans. Cada peça relativament autònoma, produïda en cada moment històric per donar satisfacció a les funcions canviants de la ciutat, posseeix un paisatge propi. El centre històric, els eixamples, els polígons residencials, les ciutats-jardí, els barris d'autoconstrucció, els creixements suburbans, els antics nuclis mariners i portuaris, etc. presenten unes morfologies i unes tipologies constructives característiques que reflecteixen tant el període històric d'execució com les problemàtiques urbanes a que devia fer front el projecte.

A cada peça urbana, o en sobreposició a totes o a varies d'elles, hi ha uns elements bàsics que contribueixen en gran manera a fornir el contingut de les imatges de la ciutat: els carrers i avingudes de principal recorregut; els elements de frontera entre espais diferenciats, les places, cruïlles, mercats i altres nodes estratègics de condensació d'uns determinats usos o característiques, i finalment les fites o elements de referència que destaquen notòriament sobre la resta d'elements.

Al Camp de Tarragona, la màxima complexitat del paisatge urbà s'assoleix per causes històriques i d'escala a la ciutat de Tarragona (veure figura 15) i, en menor mesura a causa de les dimensions més reduïdes, al conjunt de ciutats mitjanes com Reus, el Vendrell, Valls, Montblanc i Falset que articulen el sistema urbà del Camp de Tarragona.

La ciutat antiga o part alta de Tarragona està situada dalt un turó de 69 m d'altitud i envoltada per tres dels quatre costats per la muralla d'origen romà. Les illes de cases són de formes irregulars i estan separades per carrerons estrets. La ciutat baixa està formada per tres sectors diferenciats: l'eixample del segle XIX, residencial i comercial, amb una trama urbana organitzada en una malla de carrers de traçat perpendicular; la zona portuària, amb el barri del Serrallo i els sectors d'expansió recent de la ciutat.

5.6 El paisatge litoral

En el paisatge costaner predominen les llargues platges sorrenques alimentades per cursos fluvials com el riu Foix, el Gaià, el Francolí i el riu de Llastres, a més d'un gran nombre de rieres i torrents que desguassen directament al mar. Així, des de Cunit fins al promontori del Roc de Sant Gaietà s'estén un gran tram de platja oberta, gairebé rectilínia, on es localitzen els nuclis turístics de Cunit, Calafell, Sant Salvador, Coma-ruga i el Francàs (els tres darrers però com a barriades marítimes del Vendrell).

Al sud del promontori citat s'inicia un altre llarg tram de platja ampla que es reparteixen els municipis de Roda de Barà, Creixell i Torredembarra, i que finalitza al cap Gros. El paisatge litoral adquireix en aquest tram una riquesa única en el marc del Camp de Tarragona. L'abundància en sorres i un perfil molt suau de la plataforma marina han facilitat la creació d'un cordó de dunes litorals que ressegueix com una sanefa tot el tram de costa. A redós de l'acumulació de sorres eòliques s'hi han desenvolupat un parell de llacunes litorals i el paisatge de maresmes que sovint hi va associat.

Figura 5.16. La transformació del litoral ha estat molt intensa en alguns trams. A Cambrils la construcció del port va provocar l'erosió de les platges de ponent que van haver de ser protegides amb una tira d'espigons paral·lels a la costa.

Figura 5.17. Salou és una de les primeres destinacions turístiques de la costa catalana. Les platges amples, de sorra fina i poc pendent, han estat considerades com molt adequades per a un turisme de tipus familiar.

Entre el cap Gros i el promontori del castell de Tamarit s'estén una altra faixa de costa baixa, que correspon al terme d'Altafulla. Malgrat que el poble corona un petit turó situat uns centenars de metres terra endins, manté un petit barri mariner avui dia amb funcions turístiques. El riu Gaià desemboca en aquest tram litoral i genera una petita zona humida, que introdueix un element de diversitat paisatgística i ecològica al front marítim de la plana costera.

Al punt on està situat el castell de Tamarit, s'inicia un tram de costa rocosa que s'estén fins la punta de la Creueta, articulada per petites platges i cales. Destaca l'espai conegut com a Punta de la Mora, amb boscos mediterranis i cales d'alt valor paisatgístic i natural per la presència de comunitats i espècies litorals gairebé desaparegudes de la costa catalana, com el savinar de platja i l'estepa d'arenal.

Fins a Tarragona, la costa continua mostrant una alternança de sectors rocosos, platges i cales, entre les que destaca la platja Llarga, per la seva longitud, i la platja del Miracle, presidida per l'amfiteatre romà.

El port multifuncional de Tarragona, però amb un pes creixent de la funció industrial, ocupa la meitat nord de la badia de Tarragona. Al sector sud es troba la platja turística de la Pineda, recolzada en el cap de Salou.

El tram litoral entre Salou i Cambrils s'ha convertit en el primer centre turístic de la Costa Daurada, sens dubte emparat en la disponibilitat d'unes platges llargues i amples molt adients per a un turisme de família. La construcció del port esportiu de Salou ha perjudicat la platja de Ponent, que està ara sotmesa a una dinàmica regressiva. Més greu ha estat l'efecte de la construcció del port de Cambrils sobre el conjunt de platges del sud del terme, que han hagut de protegir-se amb una serie d'espigons. Més enllà de Cambrils, les llargues platges han estat substituïdes per una costa rocosa baixa tallada per nombrosos torrents i que donen lloc a cales i petites puntes deltaïques, responsables del festonejat de la línia de costa.

Els relleus del massís de Vandellòs arriben fins al mar al sud de l'Hospitalet de l'Infant i donen lloc a un petit sector de costa alta presidida pels dos edificis que hostatgen les centrals nuclears de Vandellòs, emplaçats sobre una estreta andana litoral. Al sud es troba la petita platja de l'Almadrava.

Superfície ocupada per sòl urbà i infraestructures

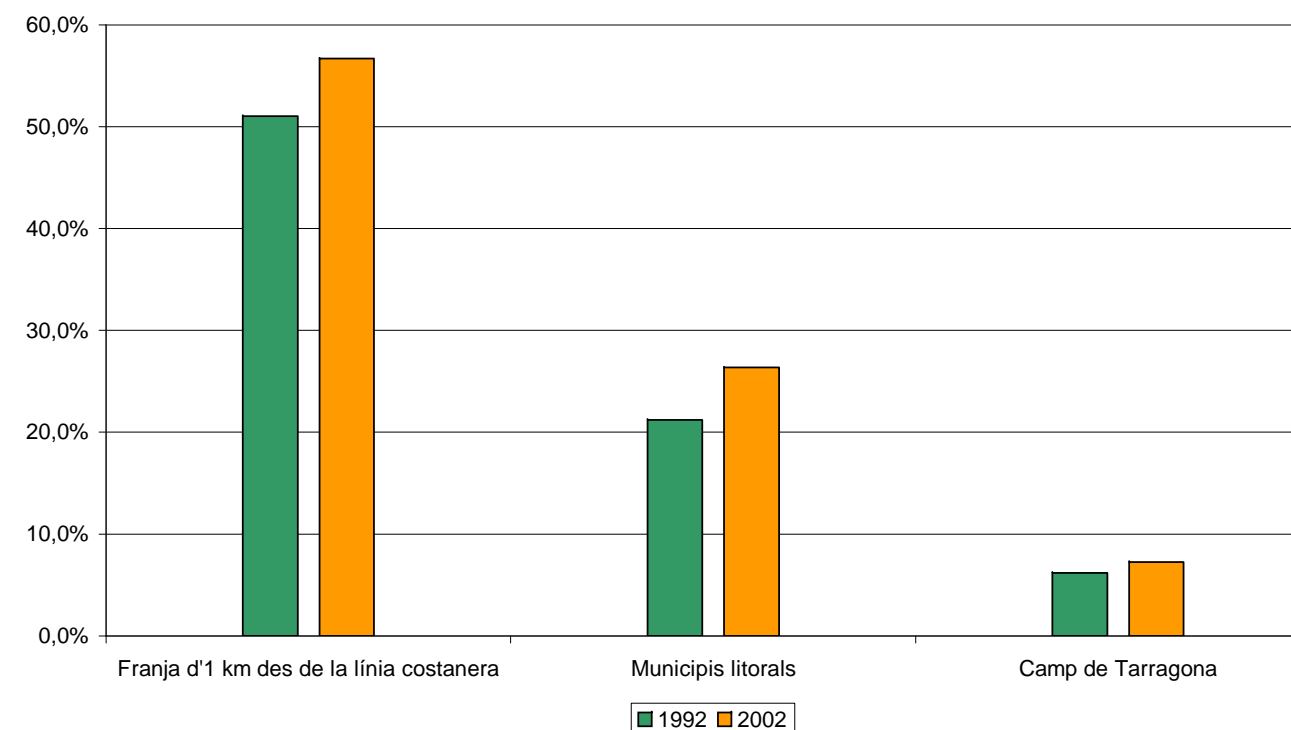

Figura 5.18. Tal com mostra el gràfic, la pressió urbanística ha estat forta al litoral del Camp de Tarragona, tot i que pel conjunt de l'àmbit el creixement ha estat també important. Font: Mapa d'usos i cobertes del sòl de Catalunya.